

Agnieszka Schwark

Alessandra Lemma *Pod skórą. Psychoanalityczne studium modyfikacji ciała*

Wydawnictwo Imago, Gdańsk 2014

Stale rosnąca popularność praktyk mających na celu przekształcenie ciała nie znajduje odbicia w literaturze psychologicznej. Brak również całościowego modelu pozwalającego na zrozumienie przymusu zmiany swojego wyglądu. Jeśli weźmie się pod uwagę fakt nieustannie wzrastającej popularności przekształcania ciała, jego bolesną procedurę oraz ryzyko powikłań i zagrożenia zdrowia jest to zjawisko zaskakujące. Praca Lemmy aspiruje do wypełnienia tej luki.

Pod skórą stanowi prezentację zbioru hipotez i poglądów dotyczących genezy i uwarunkowań przymusowego przekształcania ciała. Przedstawione koncepcje spaja przyjęty przez autorkę psychoanalityczny model myślenia. Wiodącym założeniem prowadzonego rozważania jest przekonanie, że modyfikacja stanowi wyraz jakości uwewnętrznionych relacji. Opierając się na przeglądzie literatury oraz wnioskach płynących z praktyki klinicznej, badaczka przekonuje, że kwestią kluczową dla zrozumienia ingerencji w ciało jest stan umysłu jednostki, która jej dokonuje oraz indywidualne znaczenia, jakie przypisuje swojemu działaniu.

Lemma jest dyrektorem Oddziału Rozwoju Terapii Psychologicznych w Zespole Opieki Zdrowotnej Tavistock i Portman oraz dyrektorem klinicznym w Centrum Badań Interwencji Psychologicznych University College London. Piastuje stanowisko konsultantki psychoterapii dorosłych w Klinice Portman, gdzie specjalizuje się w pracy z osobami transseksualnymi. Posiada tytuł profesora honorowego w zakresie terapii psychologicznych Essex University oraz profesora wizytującego na Wydziale Psychoanalizy w University College w Londynie. Jest członkiem Brytyjskiego Towarzystwa Psychologicznego oraz Brytyjskiego Towarzystwa Psychoanalitycznego. Pełni funkcję redaktora naczelnego serii wydawniczej „The New Library of Psychoanalysis” w wydawnictwie Routledge oraz redaktora regionalnego „International Journal of Psychoanalysis” w Londynie. Jest autorką licznych publikacji poświęconych psychoterapii i psychoanalizie. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się również wokół zaburzeń obrazu ciała. Recenzowana

monografia stanowi wynik wieloletniej pracy Lemmy, zarówno w obszarze klinicznym jak i w charakterze konsultantki uczestników programów *reality show*. Zawarte w niej przemyślenia opierają się także na szczegółowych wywiadach, jakie autorka przeprowadziła z osobami decydującymi się na tatuowanie i kolczykowanie swojego ciała. Teoretyczną bazę rozważań stanowi brytyjski model relacji z obiektem oraz prace francuskich psychoanalityków, głównie J. Lacana i J. Kristevy.

Publikacja składa się z 8 rozdziałów poprzedzonych wstępem i zwieńczonych zakończeniem. Przybliżają one problematykę modyfikacji ciała — jej etiologię, formy oraz skutki. Szczególną uwagę autorka poświęca wczesnodziecięcej relacji z matką; opisuje ją w ujęciu analitycznym — jako pierwsze emocjonalne zwierciadło, które pozwala dziecku w sensowny sposób połączyć ze sobą zdezorganizowane doznania zmysłowe.

Wprowadzenie rozpoczyna historia jednego z pacjentów Lemmy. Na jego przykładzie autorka krótko i przejrzysto przedstawia swój sposób rozumienia przekształceń ciała. Korzysta przez tym z dorobku Klein, odnosi się również do prac socjologów i antropologów. Przedstawia i komentuje wyniki najnowszych badań dotyczących autodestruktywności oraz sposobu przeżywania swojego ciała. Wskazuje tym samym na różnorodność źródeł, które stanowiły dla niej inspirację.

W rozdziale pierwszym, zatytułowanym „Jaką mnie pragniesz”, autorka ukazuje, jak ważne jest dla dziecka doświadczenie bycia widzianym przez opiekuna. Podkreśla oczywisty, aczkolwiek często pomijany fakt, iż pierwsza relacja z drugim człowiekiem ma przede wszystkim charakter cielesny. Zwraca uwagę, że kontakt wzrokowy i fizyczny ma kluczowe znaczenie dla prawidłowego rozwoju niemowlęcia, zwłaszcza zaś dla kształtowania się jego Ja cielesnego. Swoje rozważaniach badaczka opiera na koncepcji Lacana. Modyfikacje rozumie ona jako nadawanie ciału takiej formy, która w przeżyciu jednostki zapewnia jej dostęp do znaczącego Innego i kontrolę nad nim. Rozwijając myśl Silverman opisuje fantazję o doskonałym dopasowaniu — jedno z trzech

wyróżnionych przez siebie wyobrażeń leżących u podstaw przekształcania ciała. Ilustracje przedstawianych wątków stanowią fragmenty rozmów z uczestniczkami programów poświęconych zmianie wyglądu.

Rozdział drugi — „Objaw brzydoty” jest inspirującą interpretacją wybitnego dzieła M. Shelley *Frankenstein*. Osadzając swoje rozumienie powieści w nurcie psychoanalitycznym, Lemma ukazuje destrukcyjne skutki doświadczenia odrzucenia dziecka przez rodzica. Według autorki przeżycia opisane przez Shelley mogą stanowić podstawę fantazji o stworzeniu siebie, która jest wyrazem zawistnego ataku na obiekt. Mechanizm jej działania autorka opisuje posługując się przykładem jednej z swoich pacjentek.

W trzecim rozdziale monografii autorka skupia się na roli procesu odzwierciedlania. Szczegółowo opisuje Lacanowską fazę lustra. Odnosi się również do myśli Winnicotta. Rozwija jego koncepcję, wprowadzając pojęcie „dobroczynnego zniekształcenia”; twierdzi, że matka powinna wziąć na siebie rzeczywistość kruchości ciała niemowlęcia i równocześnie sprawić, by poczuło się pełne, mocne i godne pożądania. Swoją myśl opiera na wynikach badań [1, 2 za: 3], wskazujących, że tendencja do zniekształcania rzeczywistości na własną korzyść jest cechą ludzi zdrowych. Jej brak może się przyczyniać do powstania patologii, w tym zaburzeń obrazu ciała. W tej części pracy Lemma opisuje również proces rozwoju cielesnego Ja. Podkreśla, że sposób przeżywania siebie zależy od stopnia, w jakim ciało niemowlęcia zostaje obsadzone przez libido najbliższych mu osób.

Rozdział czwarty — „Być widzianym lub obserwowanym” poświęcony jest dysmorficznym zaburzeniom ciała. Zdaniem autorki ich fundamentalną cechą jest nienawiść, której reprezentację stanowi napiętnowana część ciała. Nawiązując do opisanego wcześniej procesu odzwierciedlenia Lemma opisuje dwie grupy matek, których zachowanie może przyczynić się do rozwoju zaburzeń obrazu ciała: matki, które stanowią jednokierunkowe (puste) lustro, a więc są dla swojego dziecka niedostępne, oraz matki będące lustrem zniekształcającym — wrogim, odbijającym raczej projekcje niż realne emocje i stany niemowlęcia. Jako szczególny rodzaj zwierciadła analityczka przedstawia opiekunki, które przekazują dziecku komunikat „jesteś mną”. Ciało dziecka jest przez nie traktowane jako pole, na którym mogą dokonywać przeglądów, zmian i ulepszeń. Omówione typy zachowań matek autorka ilustruje przykładem dwóch swoich pacjentów.

Rozdział piąty, noszący tytuł „Terytoria kupowane i obce części. Odzyskiwanie ciała” traktuje o fantazji dotyczącej odzyskania ciała. Przedstawiając mechanizm jej działania autorka, opiera się na teorii Klein, zwłaszcza opisanych

przez nią procesach projekcji i introjekcji oraz na koncepcji Kristevy i wprowadzonym przez nią pojęciu wstrętu. Ilustracje poruszonych wątków stanowią fragmenty sesji oraz, wnikliwie analizowane, filmy D. Cronenberga. W rozdziale szóstym — „Kopie bez oryginałów. Ciało matki i zawiść” Lemma szczegółowo omawia fantazję o stworzeniu siebie. Porusza także zagadnienie granic ciała — jej zdaniem osoby dokonujące samouszkodzeń odczuwają je jako słabe i przepuszczalne. Autorka odnosi się również do kwestii wyzwania, jakim jest zintegrowanie faktu zależności i przemijalności ciała.

Kolejny rozdział monografii — „Botoksowanie przeżyć” poświęcony jest chirurgii kosmetycznej. Lemma przedstawia jej historię oraz ukazuje społeczne i kulturowe przyczyny jej obecnej popularności. Wykazuje, że ważnym i wymagającym zrozumienia aspektem sytuacji domagania się operacji kosmetycznej jest stan umysłu jednostki i znaczenie, które nadaje ona zabiegowi. Autorka przedstawia wyniki obszernych, realizowanych w Europie i Stanach Zjednoczonych, badań epidemiologicznych wskazujących na związek procedury powiększania piersi z aktami samobójczymi oraz z doświadczeniami hospitalizacji psychiatrycznych.

Rozdział ósmy, nazwany „Tusz, dziury i blizny”, traktuje o trzech popularnych sposobach modyfikacji ciała: skaryfikacji, tatuowaniu i kolczykowaniu. Autorka prezentuje znaczenia, które przypisywano tym zachowaniom w różnych kulturach i na przestrzeni wieków. Swoje rozumienie przekształceń ciała osadza w ujęciu rozwojowym. Korzysta również z koncepcji Anzieu oraz Bick dotyczących psychicznej funkcji skóry. Opierając się na wnioskach płynących z praktyki klinicznej oraz danych z wywiadów, jakie przeprowadziła z osobami wykonującymi tatuaże oraz z osobami, które poddają się takim procedurom omawia różnorodne funkcje, które może pełnić znakowanie skóry. Odchodzi tym samym od uproszczonego patologizowania tych zachowań.

Zakończenie, noszące tytuł „Porządek czystej decyzji”, stanowi opis dalszych losów pacjenta, którego historia otwierała monografię. Autorka omawia zmiany, które udało mu się osiągnąć w wyniku terapii. Opisany proces odzwierciedla nie tylko złożoną naturę uwarunkowań przekształcania ciała, ale również konieczność pogodzenia się z niemożnością cofnięcia dokonanych modyfikacji. Lemma podnosi również kwestię — stanowiącego ogromne wyzwanie dla umysłu – rozdźwięku między ofertą wirtualnej rzeczywistości a ograniczeniami płynącymi z faktu cielesnej natury człowieka.

Pod skórą to z jednej strony rozprawa naukowa, z drugiej książka pomocna w praktyce gdyż obok wyników przeprowadzonych badań oraz rozważań teoretycznych zawarte są w niej opisy sesji terapeutycznych. Pozwa-

lają one uzmysłowić sobie specyfikę pracy z osobami przymusowo modyfikującymi swoje ciało. Prezentując refleksje płynące ze spotkań z pacjentami, konsultacji uczestników popularnych programów *reality show* oraz wywiadów z osobami podejmującymi się tatuowania bądź kolczykowania swojego ciała autorka przedstawia nie tylko różnorodność przekształceń, ale przede wszystkim różnorodność motywów, które leżą u jej podłoża. Jest to szczególnie zaleta tej pozycji bowiem jak wskazuje Suchańska [4] o destruktywnym charakterze zachowania decyduje nie jego forma lecz osobowościowe i sytuacyjne warunki jakie je uruchamiają. W odniesieniu do analizowanych przez Lemmę zachowań wnioski ten wydaje się szczególnie ważny. Tatuowanie ciała, *body piercing* czy operacje plastyczne należą bowiem do zachowań znajdujących się na granicy normy i patologii. Zdaniem Favazzy [5] akceptowanych kulturowo praktyk o autodestruktywnym charakterze nie należy traktować jak samouszkodzeń, gdyż nie noszą one znamion patologii. Jak słusznie zauważa Wycisk [6] sztywność kanonów urody oraz postęp medycyny i rosnąca popularność inwazyjnych sposobów poprawiania własnego wyglądu powodują, że bolesne i potencjalnie niebezpieczne praktyki stają się swoistą normą kulturową. Z drugiej strony przeprowadzone w Polsce oraz Stanach Zjednoczonych badania pacjentów poddających się zabiegom chirurgicznym wykazały wśród nich znaczący udział osób przejawiających zaburzenia funkcjonowania [7]. W innym projekcie [6] odnotowano związek modyfikacji ciała z samookaleczeniami (u mężczyzn) oraz przebytą próbą samobójczą (u kobiet). W obliczu tych danych niezwykle istotna wydaje się zachowana przez Lemmę ostrożność w uznaniu wszystkich autodestruktywnych zachowań za przejaw tej samej tendencji.

Największą zaletą pracy Lemmy jest przeniesienie akcentu z rzeczywistości zewnętrznej na rzeczywistość wewnętrzną. Do tej pory problematyka zaabsorbowania ciałem oraz podejmowania żmudnych i bolesnych procedur mających na celu ulepszenie wyglądu analizowana była głównie z perspektywy ewolucyjnej oraz społeczno-kulturowej. Badacze podkreślali, że uroda stanowi wskaźnik zdrowia i płodności i sprzyja tym samym osiągnięciu sukcesu reprodukcyjnego — stąd przywiązywanie tak dużej wagi do aparycji. Obserwowany obecnie wzrost znaczenia wyglądu wyjaśniali oni rozwojem kultury masowej i masowej konsumpcji [8, 9]. Presja społeczna nie tłumaczy jednak w wystarczającym stopniu zjawiska przymusowej modyfikacji ciała. Z pewnością przyczyniła się ona do wzrostu popularności stosowania radykalnych diet, wykonywania forsujących ćwiczeń oraz poddawania się zabiegom chirurgicznym. Stopień, w którym ludzie ulegają naciskom społecznym jest jednak różny. Jedynie

u wąskiej grupy osób nieustannie modyfikowanie swojego wyglądu staje się koniecznością, a forma i rozmiar dokonywanych przekształceń zaczynają stanowić zagrożenie zdrowia i życia. Fakt ten sugeruje udział czynników osobowościowych. Lemma podejmuje się badania tych właśnie przyczyn modyfikacji ciała. Jej monografia jest jedyną znaną mi publikacją, w której tak wnikliwie analizowane są podmiotowe uwarunkowania przymusowego przekształcania ciała.

Niewątpliwym atutem monografii są liczne odwołania do literatury i sztuki. Autorka poddaje wnikliwej analizie wiele — zarówno klasycznych, jak i współczesnych — tekstów kultury. Każdy rozdział rozpoczyna się cytatem odzwierciedlającym poruszane kwestie. Lemma odwołuje się do powieści Shelley, poezji Yeatsa, prac filmowych Cronenberga oraz Frankenheimera. Zgłębia również cielesną sztukę Orlan i Sterlaca. Dokonane przez nią spostrzeżenia i interpretacje pozwalają dogłębniej zrozumieć ich kontrowersyjne prace.

Mankamentem pozycji jest natomiast fakt, że autorka niewiele uwagi poświęca adolescencji. Znacząco zubaża to jej wywód; okres dojrzewania i zachodzące w nim zmiany mają bowiem kluczowe znaczenie dla doświadczania swojego ciała [10]. Jak wskazuje praca Lauferów zakłócenia, do których dochodzi w tej fazie rozwoju należy rozumieć inaczej niż zakłócenia pojawiające się w okresie dzieciństwa czy dorosłości. Wniosek ten sygnalizuje konieczność osobnego omówienia okresu dorastania. Wydaje się to szczególnie ważne, gdyż znaczną część swoich wniosków Lemma opiera właśnie na pracy z adolescentami.

Badaczka w niewystarczającym stopniu zajmuje się również skaryfikacją. Ten rodzaj modyfikacji ciała pojawia się w rozdziale ósmym, wraz tatuowaniem i kolczykowaniem. Zostaje jednak omówiony głównie jako rytuał przejścia dokonywany w kulturach innych niż zachodnia. Jakkolwiek perspektywa ta jest niezwykle ciekawa i ukazuje różnorodność funkcji oraz znaczeń przypisywanych celowemu nacinaniu skóry, nie pozwala ona na zrozumienie podejmowania tego zachowania w naszym kręgu kulturowym. Fakt, że ta forma znaczenia skóry jest mniej popularna oraz w mniejszym stopniu aprobowana społecznie niż tatuaż i *body piercing*, skłania do ostrożności w przypisywaniu jej tej samej funkcji.

Publikacja Lemmy stanowi koherentną i inspirującą pozycję, unikatową w literaturze przedmiotu. Autorka w jasny i przystępny sposób prezentuje złożoną kwestię doświadczania ciała. Odwołuje się do myśli czołowych przedstawicieli teorii relacji z obiektem i psychoanalizy. Nawiązuje także do prac Fonagy'ego poświęconych zdolności do mentalizacji. Na podstawie wymienionych koncepcji, a także wyników najnowszych badań

i doświadczenia z praktyki klinicznej buduje własny model rozumienia przymusu przekształcania ciała. Autorka skupia się przede wszystkim na podmiotowych uwarunkowaniach ingerencji w ciało; wskazuje, jak ważną rolę w przeżywaniu siebie odgrywają znaczenia przypisywane fizyczności przez znaczących Innych. Jednocześnie prezentuje i komentuje dorobek współczesnej filozofii, socjologii i antropologii. Ukazuje w ten sposób skomplikowane wzajemne oddziaływania czynników osobowościowych i społeczno-kulturowych. Zwłaszcza w przypadku dysmorficznych zaburzeń ciała uznaje takie podejście za nieodzowne. Przemyslenia zawarte w książce stanowić mogą inspirację do podjęcia badań a także pomoc w opracowaniu koncepcji postępowania terapeutycznego.

Prezentowana publikacja wypełnia istotną lukę w piśmiennictwie dotyczącym przekształcania ciała. Stanowi ciekawą i użyteczną prezentację teorii i warsztatu klinicznego oraz bogatej kazuistyki. Bezprecedensowy wkład autorki w rozumienie zjawiska stanowią opisane przez

nią nieświadome fantazje leżące u podstaw pragnienia zmiany swojego wyglądu. *Pod skórą* nie ma sobie równych pod względem wielowymiarowości ujęcia oraz rzetelności analizy fenomenu modyfikacji ciała.

Piśmiennictwo:

1. Jansen A., Smeets T., Martijn C., Nederkoorn C. I see what you see: the lack of a self-serving body image bias in eating disorders. *British Journal of Clinical Psychology* 2006; 45: 271–296.
2. Taylor S., Brown J. positive illusions and well-being revisited: separating fact from fiction. *Psychological Bulletin* 1994; 116: 21–27.
3. Lemma A. *Pod skórą. Psychoanalityczne studium modyfikacji ciała*. Gdańsk 2014.
4. Suchańska A. *Przejawy i uwarunkowania psychologiczne pośredniej autodestruktywności*. Poznań 1998.
5. Favazza A.R. *Bodies under siege: self mutilation and body modification in culture and psychiatry*. Baltimore 1996.
6. Wycisk J. Autodestruktywność i jej kulturowa akceptacja w perspektywie współczesnej teorii ja. *Forum Oświatowe* 2001; 2: 111–127.
7. Heszen-Klemens I. *Psychologiczne problemy chirurgii*. W: M. Jarosz (red.), *Psychologia lekarska*. Warszawa 1988.
8. Giddens A. *Nowoczesność i tożsamość*. Warszawa 2001.
9. Orbach S. *Bodies*. Londyn 2009.
10. Laufer M., Laufer M.E. *Okres dojrzewania i załamanie rozwoju. Perspektywa psychoanalityczna*. Warszawa 2013.